

ARCHÍVUM

BRACHFELD F. OLIVÉR (1908–1967)

*Egy magyar individuálpszichológus a spanyol
pszichológia történetében*

Horváth Petra

„...Több nézőpontból, multidiszciplinárisan szükséges közelíteni a dolgokat, ily módon feelve korunk egy imperatívuszára. Nem arról van szó, hogy a »végletekig kimeríthetnénk« egy témát: »végérvényes írások« nincsenek. Azonban korunk egyik nagy betegsége – úgy tűnik – éppen abban áll, hogy a témák, az eszmék s a fogalmak oly nagy sebességgel elkopnak mibennünk. A középkorban, melyet a *magister dixit* jelmondata uralt, nem dobták a gondolatot a feledés lyukas zsákjába ily hamar, ahogyan manapság már a csak félig kifacsart citromot is félredobják: akkoriban még mindaddig forgatták, míg az utolsó cseppet is sikerült kivonniuk belőle. Ma nem szoktuk végiggondolni a gondolatot – úgy ahogyan illő – egészen végig: zu Ende denken ...”

(Brachfeld F. Olivér)¹

A Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika tanszékének kutatói régóta igyekeznek már felhívni a figyelmet Brachfeld F. Olivér specifikusan pszichológiai tárgyú munkáinak jelentőségére. Mivel Brachfeld 1931-től Spanyolországban élt, munkái javarészt spanyol nyelven íródtak – ami Brachfeldtől magyar nyelven ránk maradt: publikációi a harmincas évekből, például a *Korunk* című folyóirat², avagy a *Nyugat* hasábjairól. 2002-ben a Veszprémi Egyetemi Kiadó gondozásában jelent meg Brachfeld *Az egyén és a csoport kisebbség-érzése* című munkája rövidített, szemelvénytiszta kiadás formájában.³ Ámbár Brachfeld műveit a spanyol nyelvű kiadásokon túl – többek között – angol, német, francia és olasz nyelveken is megjelentették, magyarul – azaz *Brachfeld Olivér anyanyelvén* – a mai napig nem olvashatók.

Brachfeld liberális értékeire hosszú időn keresztül – nemes egyszerűséggel – *nem lehetett nyitott* ez az ország. 1936-ban jelentette meg

Magyarország igazsága című könyvét Spanyolországban, mely a trianoni igazságtalanságról beszélt; majd 1957-ben, „Magyarország története” című írásában az 1956-os eseményekkel vállalt szolidaritása okán „elnyerte” a *persona non grata* címet a Kádár-rendszertől.⁴ Brachfeld helyzetének a polgárháború utáni Spanyolország sem kedvezett. Sohasem kapta meg a spanyol állampolgárságot, így élete végéig csupán a hontalanok *Nansen* útlevelével bírt.⁵

José Ortega y Gasset úgy írja le az emberi életet, mint *eredendő hajótöröttség* állapotát. Az ember az állandó bizonytalanba vetetett: *tett* (acción) és *gondolat* (pensamiento) összefonódó kötelébe kapaszkodón írja magát szüntelen abban a „feltétlen és végzetes” *drámában*, ami az élete.⁶ Brachfeld az 1920-as évek második felében, az akkor érvényben levő *numerus clausus* okán nem tanulhatott a budapesti egyetemen, így Bécsben folytatta tanulmányait. Itt ismerkedett meg Adlerrel, akinek tanítványa volt 1925-27 között. A későbbiekben Máday Istvánnal a Magyar Individuálpaszichológiai Társaság alapító tagjai között találjuk.⁷ 1927 után sikerült felvételt nyernie a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol katalanisztikával foglalkozott; doktori értekezését is a katalán irodalomban, népballadákban megjelenő magyar vonatkozásokról írta 1930-ban. „Magyarország, a magyarság és a magyar ember, amint az az idegen népek irodalmában tükröződik: van-e ennél érdekesebb tükör, amelyben önnön arcvonásainkat kereshetnők? Hol torzít, hol szépít ez a tükör; néhol egészen virtuálissá mosódnak el a vonások, és csak egész kevés esetben adják vissza azt, aminek érezzük magunkat, amik vagyunk és amik voltunk.”⁸ – írja Brachfeld a doktori értekezése⁹ bevezető soraiban.

A következőkben mi is egy „tükörbe” pillantunk: a spanyol pszichológia történetében a *már-csak-szavakban tükröződő* nyomába eredünk Brachfeld Olivér „arcvonásait” kutatva. A választás – Ortega szerint – a személyiség központi magvát engedi felsejleni; „*csapóajtó*”, mely a személyiség mélyrétegeibe, „*kazamatáiba*” vezet.¹⁰ Brachfeld az adleri individuálpaszichológiát választotta, s mert Adler *Életünk értelme* című könyvét Brachfeld Olivér fordításában ismerhetik meg a spanyol olvasók, így írásom vezérfonalául is ezt a művet választottam. Adler úgy gondolta: a személyiség megismerése során fel kell térképeznünk, hogy adott individuum milyen álláspontra helyezkedik az életfeladatok vonatkozásában. Az életkérdések pedig három nagy probléma alá rendelődnek: „*a közösségi élet, a munka és a szerelem*” körül körvonalazódnak; *élet-*

stilusunk e három nagy kérdéshez való viszonyunkban tükröződő. Brachfeld legfontosabb írásaira fókuszálva közelítjük hát a következőkben ezt a három kérdést. Előbb kontextualizáljuk a témát, felvázolva a spanyol pszichológia történetének vonatkozó fejezetét és benne Brachfeld Olivér szerepét – „közösségi-énjét” körberajzolva. Majd egy-egy rövid pillanat erejéig elidőzünk a brachfeldi perspektíva horizontján: a *munkához* – ez esetben a pszichológia tudományához – fűződő viszonyát egyrészt az 1936-ban megjelent *A kisebbségi érzés*, másrészt az 1933-as *Marañon vitairat* segítségével igyekszem láttatni; míg a *szerelem* vonatkozásában az 1949-ben kiadott *A nő kisebbségi érzése, avagy bevezetés a Nő pszichológiájába* című kötet szolgálhat alapul.

Brachfeld és a spanyol pszichológia intézményesülésének kezdetei

Brachfeld 1931-ben telepedett le Barcelonában. 1931 Spanyolország történetében a nagy változások kora. 1930-ban ért véget Primo de Rivera diktatúrája, 1931 áprilisában trónfosztottá lett XIII. Alfonz spanyol király, és kikiáltották a spanyol történelem második köztársaságát. A politikai instabilitás mellett az új köztársaságnak majd egy évszázados elmaradással kellett szembenéznie a modernizáció terén. A spanyol kultúra *ezüstkorát* a megsebzett politikai test, a gyarmatbirtokait veszített világbirodalom 19. század végi aggodalma fémjelezte. Kuba 1898-as leszakadása egy egész nemzedéket bélyegezett. Gondolkodók, írok és művészek – a kor emberei – vágyták és keresték a rendet, s mikor a körülölelő világban nem találták: *önmagukban* teremtették meg azt. És Spanyolország ekkor adta Unamunót a világnak, Gaudít, Dalít és Picassót, hogy csak pár ismertebb nevet említsünk meg itt. 1906-ban Nobel díjjal tüntették ki tudományos munkájáért Santiago Ramón y Cajalt. Ebben a korban gyökerezik José Ortega y Gasset szellemi ébersége is. Ez a szellemi pezsgés egészen 1936-ig tartott¹¹, és nem hagyta érintetlenül az ekkor ébredező új tudományt, a pszichológiát sem.

A spanyol pszichológia intézményesülésének kezdetei ebben az időszakban gyökereznek. 1934-ben alapították meg az első, valóban tudományos alapokon nyugvó pszichotechnikai intézetet, az Instituto Nacional de Psicotecniá-t.¹² Az intézet vezetője: José Germain (1898-1986) pszichiáter volt, aki a pszichológiai ismeretek társadalmi alkalma-

zásának élharcosa a korban. Germain elsősorban a francia pszichológiához állt közel, Pierre Janet követőjének, tanítványának vallotta magát; ugyanakkor érdeklődött a *Gestalt* pszichológia iránt is, és személyes kapcsolatot ápolt Köhlerrel. Germain kapcsán fontos megemlítenünk, hogy a kezdetektől igyekezett elősegíteni a spanyol pszichológusképzés intézményesítését, és 1953-ban – többek között neki köszönhetően – indították el az ún. „Pszichológiai Iskolát”, mely a madridi egyetem égisze alatt működött posztgraduális képzés formájában (elsősorban orvosok, bölcsész-tanárok, jogászok, filozófusok számára). A madridi egyetem rektora ekkor Pedro Laín Entralgo (1908-2001) volt, akinek antropológiai tanulmányai figyelmet érdemlők, s érdeklődése illetve támogatása a pszichológia oktatásának fejlődését nagymértékben elősegítette ekkortájt. Mindezek ellenére Spanyolországban egészen 1968-ig nem működött önálló pszichológusképzés.¹³

A pszichoanalízis elmélete is a harmincas évek környékén kezdett népszerűsége szert tenni Spanyolországban – többek között – Ramón Sarró (1899-1993) katalán ideggyógyásznak köszönhetően. Sarró egy ideig Freud tanítványa volt Bécsben, illetve közreműködött Wilhelm Reich bécsi pszichoanalitikai klinikáján is. Hazatérve Barcelonába, baráti kapcsolatba került Brachfeld Olivérrel és együttes erővel igyekeztek megismertetni a pszichoanalízist a spanyol közönséggel.¹⁴ Elsősorban a könyvkiadás terén igyekeztek hatni fordításokkal, továbbá *Acción y Pensamiento* [Tett és Gondolat] címmel egy pszichológiai sorozatot is szerkesztettek. A pszichoanalízis spanyolországi térhódítása kapcsán meg kell említenünk José Ortega y Gasset (1883-1955) nevét is, aki már 1911-ben, Spanyolországban elsőként reflektált a freudi elméletre¹⁵ – kritikai jelleggel, és a húszas években támogatta Freud írásainak spanyolra fordítását. Sigmund Freud műveinek spanyol nyelvű első kiadásai 1922-1934 között születtek. Spanyolországban Freud „pánszexualista” elképzelései nem arattak nagy sikert szakmai berkekben (inkább a spanyol művészek – mint Machado, Dalí, vagy Buñuel – alkotásaiban figyelhető meg ez irányú hatás), ámde a tudattalan koncepciója az első pillanattól kezdődően elfogadott tézissé vált.

Brachfeld a harmincas évektől kezdődően több pszichoanalitikai munkát is spanyolra fordított, így például – a már említett – Adler *Életünk értelmé* című könyvét, mely legalább 8 kiadást megért ebben a fordításban, s a mai napig használatos. Brachfeld Jung¹⁶ fordítása is időtállóan

bizonyult: a könyvet még a nyolcvanas években is ebben a formában adták ki. Adler elmélete nagy érdeklődéssel kísért a harmincas évek Spanyolországában – többek között szintén – José Ortega y Gasset filozófus javaslatára kezdődött meg az Adler művek spanyol nyelvű kiadása. A spanyolul 1931-ben megjelent *Emberismeret*-et is maga Ortega ajánlotta a fordítók figyelmébe.¹⁷

Hazánkban kevésbé ismert Ortega pszichológiai tevékenysége, bár Harkai Schiller Pál *A lélektan feladata* című könyvében még olvashatjuk: „a lélektannak azzá a nuovissima scienziává kell válnia, mint Ortega hirdeti az emberismeretről, melyet mélyen hallgatva magunkban hordunk, anélkül, hogy kooperatív módon rendszerezni.”¹⁸ A spanyol pszichológiatörténet számon tartja Ortegát – a pszichológust¹⁹, s maga Brachfeld is külön fejezetet szentel az ortegai pszichológiának *A kisebbségi érzés* című munkájában. Brachfeld és Ortega gondolkodása elsősorban a *szintetikus meg-látás* igényében találkozik: egyikük sem tartott elfogadhatónak olyan pszichológiai „rendszer”, mely atomizálná a tudatot, mely megtörné az *emberi létezés egységét*. A brachfeldi *pszichoszintézis* fogalom éppen erre a jellegzetességre utal.²⁰ Brachfeld úgy gondolta, hogy az adleri pszichológia olyan pszichoterápiás módszer alapja lehet, mely nem igényelné az analízist, az egységes lélektani folyamat felbontását lelki mechanizmusokra, hanem egy közvetlenül a *szintézisben ható* rövidterápiás technika formájában működhetne.²¹ A pszichoszintézis – Brachfeld szerint – legalább három dimenzió mentén követelne egységbe foglalást: egyrészt a rendelkezésre álló pszichoterápiás iskolák, módszerek és technikák tekintetében; másrészt a pedagógia és a pszichológia legújabb eredményei kapcsán; harmadrészt pedig a személyiség mélyén munkáló, látens lelki erővel összefüggésben értendő – a biológia, a pszichológia és a szociológia perspektíváinak metszetén. Az adleri pszichológia kétségtelen pedagógiai vonzata (*Menschenführung*) és elkötelezettsége a magyar individuálpszichológia ismertető jegyé is. Fontos megemlíteni, hogy Brachfeld e tekintetben (is) gyakorta hivatkozik Viktor Frankl munkáira.²² Viktor Frankl logoterápiája, s mögöttes filozófiai bázisa pedig – többek között – az ortegai, integratív szellemet tükröző.²³ Brachfeld és Ortega kapcsolatát mutatja egy német nyelven 1931-ben megjelent cikk is, Brachfeld rövid interjúja Ortegával, ahol a filozófus elsősorban az adleri elméletről beszél, s annak hatásáról gondolataira.²⁴ Ortega és Brachfeld személyes ismeretségének kezdete 1929-re datálható.²⁵

Brachfeld – pszichológiai munkái, fordításai mellett – igyekezett megismertetni a kortárs magyar irodalmat is a spanyol olvasókkal: Zilahy, Márai, Karinty, Herczeg Ferenc, Németh Andor írásokat fordított – többek között. Nevéhez köthető Thomas Mann több művének spanyol kiadása is, de fordított Dosztojevszkijt, és Stefan Zweiget is.²⁶ Brachfeld pszichológiai írásaiban is gyakorta alkalmaz irodalmi példákat – az esettanulmányok mellett, ezek majdnem minden esetben a magyar irodalomból származó idézetek. Brachfeldet elsősorban fordítói, műfordítói tevékenysége saját kiadó alapítására ösztönözte, mely „Oliver Brachfeld Editor” néven kezdte meg működését, és később egy másik kiadó alapítása is követte, az „Editorial Victoria”-é. A Brachfeld kiadók az ötvenes évekig funkcionáltak.²⁷

A negyvenes évekre a spanyol politikai élet, s ily módon a spanyol társadalmi valóság radikális változást szenvedett el az 1936-tól kezdődő spanyol polgárháború, majd az 1939-től 1975-ig tartó Franco diktatúra hatására. A pszichológia kezdeti intézményesülése megtorpant. A polgárháborút követő években a *Psicotecnia* című folyóirat tartotta össze a szakmai közösséget. Ez a folyóirat Germain vezetésével 1945-ig folytatta működését, majd átadta helyét korunk egyik legjelentősebb spanyol pszichológiai szakfolyóiratának, a *Revista de Psicología General y Aplicada*-nak.²⁸

Brachfeld kezdetben – a megváltozott körülmények ellenére is – folytatni igyekezett a munkáját, ám helyzete egyre inkább ellehetetlenült, így előbb Franciaországba, majd az ötvenes években Venezuelába vándorolt²⁹, ahol a méridai egyetemen oktatott. Venezuelában 1946-tól kezdődött meg a tudományos igényű pszichológia kibontakozása, Európához hasonlóan filozófiai indítással, Dr. Eugenio González chilei filozófus irányítása alatt. Brachfeld az *Instituto de Psicosisntesis* megalapításával, vezetésével lett megbízva itt, mely kimondottan a pszichoszintézis elveit követő és azt oktató intézményként működött Méridában.³⁰ Publikációs tevékenysége ekkortájt sem lankadt. Venezuelában az általa vezetett *Pszichoszintézis Intézet* működéséről adott ki egy könyvet.³¹ Tudományos tevékenységét elismerendő 1953-tól 1955-ig az „Interamerican Society of Psychology” elnöki posztját tölthette be. 1957-ben visszatért Barcelonába. 1958-ban *Bevezetés a Pszichológiába*³² címen jelent meg egy – többek között – Brachfeld által szerkesztett kötet, mely több kiadást is megért. 1966-ban Brachfeld közreműködésével jelent meg Hofstätter: *Bevezetés a*

szociálpszichológiába³³ című könyve spanyolul. Ugyancsak Brachfeld ismertette meg a spanyol olvasóközönséggel Rudolf Allers munkáit, előbb 1958-ban, majd 1965-ben is sikerült kiadnia Allers *Szexuálpedagógia: Az egzisztenciál-analitika alapvetése és irányvonalai*³⁴ című könyvét. 1959-ben – többek között Ernest Jonesszal – együttműködve jelentette meg *A Pszichoanalízis, ma* című kötetet.³⁵ Később – a hatvanas évek közepétől – a volt NSZK egy nemzetközi tudományos programjának keretében ismét Latin-Amerikában, előbb Bogotában, majd Quitóban tanított. 1967-ben itt érte a halál.³⁶

Brachfeld kivette a részét, s felvállalta feladatát abban a közösségben, mely a spanyol pszichológiát első önálló lépései felé vezette. Egy másik közösséggel szemben is helyt állt, hisz származását soha meg nem tagadva – mintegy a magyar kultúra diplomatájaként – járult hozzá a magyar irodalom, pszichológia és filozófia spanyolországi megismertetéséhez. Műveiben számtalan magyar pszichológus és filozófus kutatásaira és elméleteire találhatunk utalásokat, így például Harkai Schiller Pálra, báró Brandenstein Bélára (aki a negyvenes évek közepéig a Magyar Filozófiai Társaság elnöke volt), Ferenczi Sándorra (aki már 1928-ban előadást tartott Madridban), Völgyesi Ferencre (akinek *Minden a lélek* illetve az *Üzenet az ideges embereknek* című munkái spanyolul is olvashatók), vagy Szondi Lipótra.³⁷

Brachfeld hazánkban még ismeretlen, pszichológiai tárgyú írásai³⁸ közül álljon itt néhány a legismertebbek közül, csupán felsorolás jelleggel:

1933 – *Marañon vitairat*³⁹ (*Gregorio Marañon szexuálpszichológiai elméletének kritikája*)

1936 – *A kisebbségi érzés*⁴⁰

1936 – *A gyermeki intelligencia vizsgálata*⁴¹

1949 – *Hogyan értelmezzük az álmokat?*⁴²

1949 – *A nő kisebbségi érzése, avagy bevezetés a Nő pszichológiájába*⁴³

1951 – *Komplexusok*⁴⁴

A spanyol pszichológia bizonyos „karakterisztikumai” Brachfeld spanyol nyelvű írásait is átítják. Mielőtt Brachfeld írásaira térnénk, vegyük sorra ezeket Helio Carpintero pszichológiatörténész professzor segítségével. Carpintero a spanyol pszichológia klasszikus jellemzői között kiemeli

a pszichológiai elméletek eklektikus mivoltát (1), melynek elsődleges oka, hogy a spanyol pszichológia elsősorban recepció-alapú. A spanyol lélektan elméletei elválaszthatatlanul kötődnek kurrens filozófiai tradíciókhoz (2), ennek következtében pedig főként a spirituális dimenziót, a lelkit, s a szellemi hangsúlyozó orientáció volt jellemzője mindenkori. A spanyol pszichológia kérdésfeltevéseinek fókuszában a kezdetektől – Luis Vives 1532-es *De anima et vita* című munkájától datálva – a gyakorlatra, az életre alkalmazhatóság követelménye állt (3), ily módon pedig a személyiség egyedisége és az egyéni különbségek vizsgálata foglalkoztatta (4). Módszertanilag – mert az idiografikusra fókuszált – az ún. „lágymegismerési modellek domináltak: a kvalitatív kutatómódszertan tradíciója mély gyökerű (5). Érdekes jelenség a pszichológiai laboratóriumok szinte teljes hiánya egészen a negyvenes évek végéig. A spanyol pszichológiára elsősorban a francia nyelvű pszichológiai szakirodalom hatott (6): a funkcionális alaphangoltság ebből következő (7). Végezetül fontos megemlítenünk, hogy a (spanyol) pszichológia fejlődési lehetőségein mély nyomokat hagyott maga a történelem: a tovasuhanó ideológiák viharos váltakozásaival, melyek gyakorta marginalizálták, perifériára kényszerítették a gondolatot (8). Az inkvizíciótól a spanyol polgárháborún át a demokratikus átmenetig minden történelmi kor szükségszerűen szelektálta, s bélyegezte azt, amit az emberről lehetett mondani. Ezért is írja Yela, hogy a spanyol pszichológiatörténet őrizője annak, mely mindenkor egy mában születik, s egy holnapban a semmibe veszni látszik, hogy azután újjászülethessen ismét a maga szabálytalan, diszkontinuus és egyenetlen ritmusában.⁴⁵

A kisebbségi érzésről

Amikor egy gondolat megszületik, avagy újjászületik a közösség számára, szükséges tisztázni az azt felépítő fogalmak jelentését, és kontextusát. Nos, Brachfeld éppen *ezt* célozza meg *A kisebbségi érzésről* írott munkájával. A könyv nem csupán a szakmabelieket szólítja meg. A kötet bevezetője egy kis történettel indít,⁴⁶ amely talán mindünk számára ismerős lehet. Az ember felnyit egy magazint, és abban egy hirdetést talál. A hirdetés megszólítja a kor bizonytalan emberét. Azt ígéri, hogy „ennyiért és ennyiért” és „csak Önnek” és ráadásul „személyre szabott” pszichoterápiát kínál, még hozzá *levelező* formában, így még csak találkozni sem kell velem, ha már egyébként is „kisebbségi komplexusban

szenved” (és miért is ne szenvedne ebben?). Van, aki magára ismer, jelentkezik majd *stencilezett* formában „személyre szabott” levelező-terápiában részesül. Aztán persze rájön, hogy becsapták és elszégyelli magát, hogy egyáltalán hitt valaha. És ekkor felmerül a kérdés: mit tesz vajon a pszichológus szakma ezt látva? *Brachfeld válasza: ez a kötet.*

A *kisebbrendűségi érzés* recenziója már 1937-ben megjelent a *Korunk* című folyóiratban. A *kisebbrendűségi érzés* című könyv tulajdonképpen Brachfeld individuálszichológiáról tartott egyetemi előadásainak vezérfonalán íródott meg és 1936-ban, a spanyol polgárháború kitörése előtt néhány héttel adták ki. A polgárháborús helyzet ellenére alig nyolc hónap alatt elkapkodták a könyv első kiadását. „Vajjon ez-e az oka, hogy magyar nyelvű lap egy sem emlékezett meg arról a munkáról, mely a fogyatékosági – »csökkentértékűségi, alacsonyabbrendűségi« – érzés első alapos és a kérdést számos oldalról megvilágító monográfiája?” – tette fel a napjainkig aktuális kérdést a recenzió szerzője.⁴⁷ Kiemeli továbbá: a mű egyik jelentős hozadéka, hogy *mélyíti az Idő lélektani problémájának* kérdését – az ún. „*tempus est dolor*” elméletekkel (például Franz von Baader, Marcel Proust, Diego Ruiz gondolataival) fűzve össze a lélektan eredményeit.⁴⁸

A brachfeldi kérdésfelvetés fókuszában a talajvesztettség élménye áll, mely lassan kulminálódva fojtogatja az emberi létezést. Erre a jelenségre fűződik fel a kisebbértékűségi komplexus kérdésének aktualizálása, tematizálása. Paradox módon talán sohasem volt akkora a bizonytalanság és a kétségbeesés, mint ma / akkor: egy olyan korban, amikor a technológia „megtámasztja” a mindennapokat; mikor gyorsabban és technikailag biztonságosabban utazunk, mint valaha; mikor ismerjük a hidak teherbírásának maximumát; több-kevesebb sikerrel szelídíteni igyekezzünk a természetet; és megbirkózunk betegségekkel is – csupán a legalapvetőbb biztonságélmény az, ami hiányzó – idézi Wittels gondolatait Brachfeld. Ma, amikor a rádió, a televízió, és a sajtó gyakorlatilag mindenről hírt ad már: feléled a bizonytalanság, hogy valójában nem tudunk semmiről sem; hogy minden a „hátunk mögött” történik; hogy kicsúszott a kontroll a kézből, és nem csupán a távoli, de az énközeli is elhomályosult. Az emberen erőtlenség, tehetetlenség-élmény lett úrrá és minél lázasabban törekszik a biztonság megteremtésére, annál fájóbban üt vissza a legkisebb törés is a bizonyosságba vetett hit testén. Ha például csupán egyetlen percpre is kimarad az áram – a megszokott – a kor embere

rögvest kétségbe esik.⁴⁹ Megváltozott a körülölelő dologi világ. Valaha az értékállóra törekedett a kézműipar. Ma papírpohárból iszunk. Az időtálló helyét átvette az eldobható, ez pedig lélektanilag is átírta az emberi létezés hogyanját. Az ember ma megijed az „üres időtől”, így állandóan nyüzsgőn létezik, a „sebesség” rabja lesz. Elvész sokak számára a nyugalom *lehetősége* is – ezt nevezi Brachfeld „kronofóbiának”.⁵⁰

A bizonytalanság és bizalmatlanság spirálja fokozatosan gyűrűzik le a család intimitásáig. Valaha egy házasság még az „égben köttetett”, ma kihunyini látszik a bizalom még a házastársak között is. Az emberi létezés lassanként gyökértelenedik el. „A bizonytalanság létélménye manapság minden filozófia kitüntetett kérdése, nem csupán a szociológiát és a pszichológiát foglalkoztatja. Elsősorban a – ma igen divatos – egzisztencializmus témája ez, mely a dán gondolkodó írásaiból merít, akit valaha – sok évvel azelőtt, hogy divatossá lett Németországban – Unamuno, a »spanyol-Kierkegaard« fedezett fel ismét, és aki érdekes gondolatokat ébresztett a katolikus filozófusban, Peter Wustban is.”⁵¹ Wust úgy gondolta, hogy az emberi létezést átítatja a bizonytalanság élménye: az előrelátás lehetetlensége a közösségi élet horizontján. Bár az ember minduntalan törekszik ennek felszámolására, „bizonyos végzetszerűség lebeg a létezés felett, amely bármely pillanatban lecsaphat, s magával ránthat a semmibe.”⁵² Ennek a bizonytalanság-élménynek metafizikai gyökerezettsége van, mely lényegi különbözőség forrása az emberként létezés és az állat létmódja között. Az állati létforma közvetlen kapcsolódást jelent a természeti léthez, mely már önmagában limitálja az állat létezésének hogyanját. Ezzel szemben az ember számára effajta határok nincsenek: az emberi létezés „nyitott a fejlődés végtelen lehetőségeire”. Az ember valójában nincsen „otthon” sem a Természet, sem a Szellem birodalmában: a *Bios* (Élet) és a *Logos* (itt: Szellem) közötti átmenet, állandó oscilláció jellemzi. Ez az *intermedier* helyzet létbizonytalanságba vettet, paradoxonokkal átítató. A bizonytalanság élmény az emberi létezés sajátja – „valódi egzisztenciális törvény”: az ember már eleve „arra született, hogy kutasson, születésénél fogva, *per definitionem* számkivetett, nincsen hazája, állandóan vándorló, zarándok, idegen.”⁵³

Adler és követői – általában – a kisebbsértékűségi komplexust, mint zavart, patológiát kezelték – mely minden ember sajátja bár, de – neurózis, pszichózis és kriminalitás felé vezet. Ám éppen, mert minden ember

sajátja, mert egy „valódi egzisztenciális törvényben” gyökerező: természetes. „Sohasem gondoltak arra, hogy »megszelídítsék«, »beidomítsák«, kontroll alá helyezték és irányíthatóvá tegyék...”⁵⁴ – a mindenkori „én” számára (!) pozitív irányba fordítsák.

Brachfeld rámutat: a pszichológia túri, hogy olcsó reklámok, hirdetések manipuláljanak fogalmaival, s húzzanak hasznot abból, ami valójában az emberért született. Túri, hogy fogalmai a láthatatlanságig, az érthetlenségig nivellálódjanak, s mikor az olyan fogalmak körberajzolására kerülhetne sor, mint: „kisebbértékűség”, „szégyen”, „félelem”, vagy az „irigység” – ha *végre* az *emberi érzésekről* kezdődhetne meg a beszéd elhallgatunk, azt mondjuk: *trivialitás*. „A kísérleti pszichológia egy professzora – és manapság nem majd mindegyik professzor az? – bizonyonnan elszégyellné magát ily botrányos területre tévedve. »Ez már nem pszichológia, hanem morál« – mondta egyikük nekem megvető arckifejezéssel. Bánom is én! Mintha csak az, ami igaz a pszichológiában, rögvést érvényét veszítené a pedagógia, az etika, vagy a filozófia területén!”⁵⁵

A *kisebbrendűségi érzésről* írott Brachfeld kötet fogalmak, elméleti horizontok tisztázására tör. Szintézist igyekszik teremteni irodalom, individuálpszichológia – és általánosságában a pszichológia, szociológia és filozófia között. Új megoldásokat keres a jelen feladataira, miközben áttekintést ad a „tegnapról” – kontextualizál. Javasol új fogalmakat is, így például a „kisebbrendűségi” –, és a „főlénykomplexus” elnevezések helyett a *Gulliver-komplexust* használja, mely egyetlen fogalomként (és kapcsolódó negatív konnotáció nélkül) képes ezt a kettősséget láttatni: Gulliver mindenkor a környezete függvényében lesz törpe avagy óriás. A korabeli Amerikai Egyesült Államok példáján szemlélteti ezt, mely Európára tekintve kisebbértékűnek érezve magát rögvést Latin-Amerikára irányozza tekintetét, ahol túlkompenzálhatja emez kellemetlenségét.⁵⁶ Brachfeld társadalomkritikája erős, miként az liberális értékrendje is.

A Marañon vitáit

„A klasszikus biológia és pszichológa képviselői teljes érdektelenséggel kezelik az individuumot. Általánosságokból indulnak ki (...) Az általános már implikálja az egyedit: ez a klasszikus biológus és pszichológus véleménye, következképpen a konkrét individuumot egy sor funkcióra bontják és minden egyes funkciót – melyek statisztikája minden újabb cédulával, minden új

számadattal csak növekszik – egy hozzárendelt iratkötegbe gyűjtenek. (...) Ha valamelyik eset nem illeszkedik az általános megállapításokhoz, akkor új adatok nyomába erednek, hogy megerősítsenek egy új variánst, és ha megnyilvánulásgileg elegendőnek találtatik ennek gyakorisága, akkor módosítják az általános tézist. Ha csupán egyetlen kivételt találnak, akkor azt érdekes, kivételes esetként kezelik (...) Az individuum konkrét esete nem létezik; számukra ez csupán egy példázat, *exemplum*, mely szemléltetője a tanításnak (eine Lehre vermittelnd), így csak szekunder jelentőséggel bír. Ami számít: az a tanítás, a doktrína, a már előfeltételezett gondolatrendszer. (...) Ha vakok maradunk az individuálisra, a konkrét egyedit is szem elől tévesztjük, s vele a biológiát és a pszichológiát: nem marad más, mint néhány mítosz – az antikvitás szfinxéhez hasonló (...) Sajnálatos, hogy a *Ganzheitsbetrachtung*, a személy globális és átfogó megfigyelésének követelménye (...) még nem érkezett el [Spanyolországban]...⁵⁷

Brachfeld szigorú és felelősségteljes tudós. Ami motiválja: a személyiség egészlegességének, egységének megértésére irányuló törekvés – ez az, amit *pszichoszintézisnek* nevez. Az 1933-ban publikált „*Marañon vitairat*” is ennek szellemében fogant. A könyv tartalmazza Brachfeld – eredetileg – 1931-es keltezésű tanulmányát, mely Gregorio Marañon szexuálpszichológiai elméletének első kritikai áttekintése, és egy barcelonai orvosi folyóiratban (*Revista Médica de Barcelona*) jelent meg – bővített formában és kommentárokkal kiegészítve. Marañon ugyanitt megjelent válasza, illetve a témában született három rövidebb Brachfeld írás alkotják még ezt a gyűjteményes kötetet.

Gregorio Marañon (1887-1960) a kor legjelesebb tudósának számított Spanyolországban. Orvosként, egyetemi professzorként, kutatóként, történészként, íróként is számon tartják. Többek között ő volt egy ideig a Spanyol Földrajztudományi Társaság vezetője, bár bevallottan nem értett a geográfiához.⁵⁸ Valójában endokrinológus volt, aki a második köztársaság idején politikai szerepet is vállalt. Emócióelmélete az, amely a mai napig jelentőssé teszi nevét a spanyol pszichológiatörténetben.

Erre az időszakra datálható az érzelmek centrális és perifériás (James-Lange féle tézis) elméletei közötti vita: kérdés tehát, hogy a testi változások követik, avagy megelőzik-e a szubjektív érzelmi élményt. Marañont is érdekelte a kérdés és kísérleteket végzett páciensein, akiknek adrenalin injekciót adott (tudtukon kívül), és megfigyeléseket végzett ennek hatásairól. Rájött, hogy amikor a beteg tudta valaminek tulajdonítani a testi változásokat, konkrét élethelyzetének például, akkor ennek megfelelően

reagált azokra. Akik ellenben nem tudtak magyarázatot adni az átélt fiziológiai változásokra, azok Maraňon különféle magyarázatainak megfelelően reagáltak: azaz mind pozitív, mind negatív érzésekkel társíthatóaknak mutatkoztak a testi észleletek. Megfigyeléseit publikálta, 1924-ben franciául is, és ez a francia verzió került azután Schachter kezébe, aki – mint tudjuk – Singerral karöltve továbbdolgozta ezt az elméletet 1962-ben. A kísérletet ma, mint *Schachter* és *Singer paradigmaticus kísérletét* ismerjük, a *téves érzelmi attribúció* témakörében, ámde maguk a szerzők eredeti publikációjukban Gregorio Maraňonra hivatkoznak.⁵⁹

Brachfeldnek ezzel az elmélettel nincs is baja, sőt üdvözli Maraňont, a nagyhírű endokrinológust is, ámde Gregorio Maraňonnak van egy szexuálpszichológiai elmélete is, mely nem talál ilyen meleg fogadtatásra Brachfeld részéről. A marañoni elmélet az alkati biszexualitás tételéből indul ki. Lényegileg Goldschmidt, Magnus Hirschfeld, Lipschütz, Wilhelm Fliess, és Otto Weininger korabeli, a szexuálpatológiákra vonatkozó elméleteinek keveréke ez a marañoni eszmefuttatás.⁶⁰ A Goldschmidt féle *interszexualitás* fogalom (Intersexe) a hermafroditák egy alcsoportjára utalt eredetileg. A fogalom történetének bemutatását a Magnus Hirschfeld⁶¹ féle elméleti kontextus felvázolásával (Sexuelle Zwischenstufentheorie / „szexuális határesetek elmélete”) zárja Brachfeld és rámutat, hogy a marañoni tanok valójában parafrázisai a hirschfeldieknek, aki egy „köztes nem”, egy „szexuális átmenet” tételezésével igyekezett magyarázni a homoszexuális irányultságot, illetve az általa leírt „interszexuális változatokat”.⁶²

„1836-ban (...) a svájci Heinrich Hössli, *Eros* című munkájában, a homoszexuális szerelem védelmében kijelentette, hogy a nemi szervek (...) nem indikálják egyértelműen a valódi nemi hovatartozást. Harminc évvel később a német Ulrichs írásaiban (...) »a férfi testbe zárt női lélek« tézisének alátámasztására törekedett (...) Kicsivel később, szintén a homoszexualitás jelenségéből kiindulva vette kezdetét a kérdés tudományos igényű feltárása. Nem ismerve még a belső elválasztású mirigyek működésének jelentőségét, Kraft-Ebing (...) felveti a két különböző agyi központ hipotézisét, melyek közül az egyik a maskulin, a másik pedig a feminin jellegzetességeikért felelne, és a pubertáskor előtt nem manifesztálna hatásuk (...) Fliess a bal agyféltekében lokalizálni véli a nőiességgért felelő régiót (...) Végül megszületik Magnus Hirschfeld elmélete a századelőn, a »szexuális átmenet fokozatairól«.»⁶³

Weininger „biszexuális komplementaritás törvényének” vonatkozó tézisei⁶⁴ – Brachfeld szerint – logikus következményei az interszexualitás kapcsán tételezett fejlődési fokozatoknak és Hirschfeld elméletének, így Maraňonra is – „természetes” – hatással volt ez az elképzelés. Maraňon elmélete a – Németországban ekkorra már elutasított – Lipschütz féle elméletből is merítkezett: ez a teória már a hormonális hatások jelentőségének felismerésén alapszik. Alexander Lipschütz könyvének 1927-es spanyol kiadásához maga Maraňon írta a bevezetőt⁶⁵. Ebben a bevezető szövegben „él a lehetőséggel”, és rövid összefoglalóját nyújtja *saját* interszexualitás elméletének.

Maraňon úgy vélte, hogy a feminin és maszkulin jellegzetességek nem egymás ellentettjei, hanem egyazon fejlődés különböző fokozatait reprezentálják. Így ír erről maga Maraňon: „nem antagonizmus, hanem szukcesszió tételezhető a két nem kapcsán. A feminin jelleg, mint már mondtuk, egy közbülső szakasz a kamaszkor és a virilitás között. A szexuális fejlődés végállomása a férfiúi erő. Minden férfi, hogy gyermekből férfivá legyen, szükségszerűen átesik egy többé-kevésbé elfojtott feminin időszakon. Minden nő, midőn életciklusa a végéhez közeledik, fejlődése végállomásaként nőiességét gyengülni látja, és előtör ekkor, amaz romjai közül, a virilitás hírnöke.”⁶⁶ Az *ember*, tehát – a Maraňon féle elmélet kontextusán belül – *fejlődése maximumát* a férfiban, közelebbről pedig a *kopasz férfiban nyeri el*. „Nehéz vitatni, hogy a kopaszság – írja Maraňon, a virilitás jele.(...) A kopasz férfiak majdnem kivétel nélkül hypervirilisek alkatilag – minden tekintetben. Egy eunuch sohasem lesz kopasz.” – érvel a szerző.⁶⁷

A férfiúi létezés kitüntetett pozícióját (és a Brachfeld által hangsúlyozott maraňoni gynaecophobia [nőgyűlölet] gyanúját) erősíti az is, hogy a madridi doktor egy teljes tipológiát vázol köré. Maraňon Don Juan mítoszát morfológiai jellemzéssel egészíti ki: úgy véli, hogy a tipikus Don Juan *göndör hajú, korán őszülő, továbbá szemtengelyferdülésre hajlamos* illetve *prognathismus* jellemzi. Szoknyavadász életstílusa veleszületett „adottságként” kerül bemutatásra: Don Juan valójában nem szándékolja nők elcsábítását, ámde mert valamiféle *congenitalis erő* magához vonzza őket, s mert benne egy – szintűgy veleszületett, ösztönös – bizonyítási vágy, siker utáni éhség munkál, *képtelen* megtagadni „személyes varázsát” az őt körberajongó hölgyektől. Ugyanakkor *nem* a szoknyavadász Don Juan karaktere az ideális férfi megtestesítője, hanem Othello

figurája: a *férfiúi tekintély*, büszkeség szimbóluma (no, meg a féltékenysége – mutat rá Brachfeld). Ezekkel szemben tűnik elő az „Amiel-típus”: a félénk férfi. A „prototípus” ez esetben Henri-Frédéric Amiel (1821-1881) svájci filozófus, moralista, akinek *Diario Intime* című művének „lélektani” elemzése által revelálja Marañon ezt a „kategóriát”. Amiel félénkségének oka – Marañon szerint – hogy *túlértékeli* a nőt, a nőiséget, ily módon azután nem mer kapcsolatot kialakítani hölgyekkel, mert – *veleszületett* hajlama van arra, hogy – „idealizálja” őket. Mindezt „árnyalja” még Marañon vonzalma az eugenika tanaihoz, melyek ködébe burkolózva elutasítja a szerelem „idejétmúlt”, s „korszerűtlen” szokását; helyette az utódok egészségének szem előtt tartását, illetve „szocioökonómiai” szempontok figyelembevételét szorgalmazza.

Wilhelm Fliess⁶⁸ hatása is tetten érhető Marañon szexuálpszichológiai teóriáiban. Ott van például a hypogenitális kéz; avagy a lúdtalp marañoni elmélete: ez utóbbi szerint a lúdtalp patogenezisében genitális insufficiencia állna. Marañonnál is megjelenik a gondolat, hogy az ember bal oldala az erotikumra „hangolt”. Brachfeld a következőképp kommentálja ezen tételeket:

„A genitális eredetű lúdtalp, a hypogenitális kéz és az ezekhez hasonlatos tézisek (...) Hirschfeld azon vizsgálódásaira emlékeztetnek, melyek kapcsán arra a kijelentésre vetemedett egy nap, hogy egy személy homoszexuális hajlandósága meghatározható oly módon, hogy lemérjük... a nagylábujja és a láb »mutatóujja« közötti távolságot!”⁶⁹

„Fontos kiemelni, hogy Marañon számára észrevétlen marad az élet lüktetése: sablonokkal dolgozik – Don Juan, Amiel – élettelenül üresek. Nem lévén érzéke az élet drámájához, a színház világából példálózik, hogy az élet valódi és inherens drámaiságának helyébe léptessen egy – ahhoz mérten – külsődleges drámát ...” – írja Brachfeld.⁷⁰

Brachfeld felhívja a figyelmet, hogy az effajta elméletek idejétmúltak: az európai tudományok 19. századából valók. Elutasítja az efféle teóriákat, mert a társadalmat, a nő-férfi viszonyt alapjaiban mérgezők. Felhívja a figyelmet a tudósember *morális felelősségvállalásának szükségére*. Kritizálja azt a korrupt intellektuális légkört, mely engedi, hogy bizonyos személyek protekcióval juthassanak magas pozíciókba úgy, hogy annak betöltésére gyakorta teljes mértékben alkalmatlanok. Itt a konkrét példa Marañon, a „földrajztudomány-nélküli” földrajztudós esete. Marañon nagyhatalmú

tudósa a kornak, valójában senki sem illette kritikával a polgárháborút megelőzően nyilvánosan.⁷¹ Egyedül Brachfeld hallatta a hangját, ezért is jelentős a '33-as *Marañon vitairat* – amellett, hogy a korabeli szexuálpszichológiáról nyújt egy átfogó képet a mai olvasó számára is.

A női lélekről

„A legszebb és leginkább költői kifejezését a férfi nővel szemben érzett kisebbértékűségi érzésének – a szláv lélekkel született, ámde német nyelven szóló nagy költő – Rainer Maria Rilke feledhetetlen soraiban – képek foglatában – találok. Egyik költeménye, az *Angyali Üdvözlét* az Arkangyal és a Szűz beszélgetésének színpadán, szublimált formában fejezi ki a Férfi szavát, aki a Nőhöz fordulva szól:

».....
hajnal vagyok, harmat vagyok,
ámde te vagy a Fa.
.....
.....
Lásd: én kezdet vagyok, s a tő,
ámde te vagy a Fa.
.....
.....
Alig tekint rám két szemed,
s magad vagy mint soha;
vagyok szellő liget felett,
ámde te vagy a Fa.«

A nőt, mint levelekkel ékes fát láttatja a költői tekintet, erejében és kitéphetetlenül mélygyökerűként a valóság szilárd talajába ágyazottan; mellette ő, mint ember, mint férfi csupán csak a szellő suttogása lehet. Lehet Fény, érintheti termékenyítő Harmatként a nőt: »hajnal vagyok, harmat vagyok, ámde te vagy a Fa...« A férfi az örök kezdet: »Lásd: én kezdet vagyok...«, ámde a nő: a Gyökerezettség, az Állandóság, az Erő. (...) A Nővel szemben a Férfi örök vándornak érzi magát, egy gyökértelen létezőnek, egy háttorzonaton lebegő bizonytalanságnak.⁷²

A Nőt mindenkor a Férfi tekintete láttatja. Egy hagyományosan férfi-központú társadalomban a férfi beszél a nőről a „felszínen”: rá sem csodálkozunk már, ha például az „anyaság” élményéről halljuk nyilatkozni. A nőként-létezés mélyrétegeiben pedig a nő önnön nőiességét a szeretett férfi pillantásában éli, és érzi meg. A mai társadalom megnyitotta kapuit a Nő előtt: ma már nem kérdés, hogy a nő azonos intellektuális és munka-

bírási képességgel bír, mint a férfi. Ugyanakkor *ez* a társadalom *megfelekedett* valamiről: lélektanilag elfeledte felkészíteni az *embert* az új kihívásokra. A női lélek misztikum, talány maradt – *a nézőpont hibája ez* Brachfeld szerint. Férfiszemek láttatják a nőt – fekete-legendába, mítoszokba burkolva még mindig – mert egy olyan keretben, mely a férfi-lét sajátja: férfi módon gondolva, s egoisztikus viszonyítási keretek között. A nő passzív – szokás mondani, legalábbis reaktív lény. Komolytalan, ledér, érzéki. Minek köszönhető *ez a még látszatként is* megkérdőjelezhető? Mi állhat a „jelenség” mögött? – kérdez rá Brachfeld Olivér. Vajon nem abból a férfi-egoizmusból fakad-e ez a sok üres karakterisztikum, mely *választásában preferálja ezt* az örök-gyermeki, mintegy mesterségesen életben tartott, „infantilis” (pontosabban: „infantilizált”) nőtípust?

A lélek nem a *logika, és „racionalitás”* jegyében működik – így a női lélek sem. „A lélektan nem hagyja, hogy a logika szabályai vezessék, hanem sajátos »logikája« van, *sui generis.*”⁷³

Biológusok, sőt korabeli nőgyógyászok, mint Liepmann beszélnek a nők alapvető biológiai, alkati sebezhetőségéről – gyakorta a menstruáció jelenségére alapozva az effajta beszédet, melyet mint visszatérő patológias állapotot „mitologizálnak”, mintha ez egy veleszületett „sérülésként” kísértene a nőt, mintha a „nőnek lenni” kifejezés egy permanens betegség állapotára utalna⁷⁴. S ha nem ezt teszik, akkor általában a másik végletbe csap át a beszéd és a nő, mint magasabbrendű lény jelenik meg, szemben az „értéktelen” férfival. Nem újszerű ez a jelenség – mutat rá Brachfeld, már a 16. században megfigyelhető ez az extrém interpretáció, egy bizonyos Agrippa – németalföldi filozófus, teológus – 1505-ös kéziratában. Agrippa még kis híján máglyára került nézeteiért, miszerint a Nő, a Szentírás bizonyosságai alapján nemesebb, kiválóbb teremtmény a férfinnál⁷⁵. Tendenciózus az is, ahogyan a „társadalmi lét” maszkulinizálja a nőt: az azonosság jegyében. *Talán* eljön az idő, mikor a férfit feminizálja majd a kor – veti fel Brachfeld 1949-ben. „A problémafelvetés (...) egyszerűen rossz formában történik. Felesleges mind a nő állítólagos »inferioritásáról«, mind az állítólagos »fölényéről« beszélni, mert a nemek az effajta becslések számára nem összemérhetők.”⁷⁶

„Az emberi élet sejtje nem az individuum, nem az elszigetelt egyén, hanem a pár: egy Férfi és egy Nő.”⁷⁷ Ez a megélt egység minden egyéb társadalmi és individuális élmény megalapozója. Egészen egyszerű azt

mondani, hogy ma már nem „divat” szeretni *ex abundantia cordis*. *Megélni* a hiányát annál nehezebb. S mert a szerelem a *férfiasság* és a *nőiség létélményének* találkozásában fakad, így fontos visszaadni az *értékét* annak, amit a *feminitás* magában rejt, és jelenthet ma. „Már Nietzsche a szép lehetőségek »fátyláról« beszél, mely beburkolja még a nőt, és ami éppen az élet varázsát adja.”⁷⁸

Brachfeld úgy látta, hogy a női értékek lassanként veszítenek teret a társadalomban. Ezzel párhuzamosan figyelhető meg, hogy „... manapság szokás (...) túlértékelni a fiatalságot és lebecsülni a kort.” A nyugdíjasok száma növekvő tendenciát mutat, azonban életterük eltűnni látszik, fokozatosan felszámolja ezt a dimenziót a kor embere. „Ez a helyzet súlyos következményekkel jár az idős ember számára, s főként a nők! Ma a családok sokkal kisebbek, mint korábban, és ez a jelenség megfosztja a nőt attól, hogy” nagymamaként, még tevékenyen vegye ki a részét a családi életből. „Az élet modern körülményei – a mozi, szemben az otthoni esték meghittségével; az étterem, szemben a családi asztallal; a sportok és a turizmus szemben az otthoni nyugalom békéjével – lassanként szűkítették be az (...) asszonyok életterét”⁷⁹ és a családok szerepét. S nem csupán az élet „ősze” veszíti színeit, megnyugtató melegségét. Megtagadni azt, ami valójában lélektani szükség, az *idővel dacolni*: hasztalan. „... az idő mindenütt jelenvaló, új istenség, amely elől csak látszólag lehet elrejtőzni, de nem a valóságban.”⁸⁰ Az *idő „jólvédett rejtekhelyeinkbe” betör és diadalt arat* végül – figyelmeztet Brachfeld.

Brachfeld ezzel az írásával a negyvenes évek konzervatív, katolikus Spanyolországát szólítja meg, ugyanakkor az a tisztelet, melyet a női értékekkel szemben mutat napjainkig példaértékű lehet. Felteszi a kérdést: Miért tapad annyi misztikus és alaptalan vélemény a nőiség / nőiesség kérdéséhez? Vajon nem abból a „*kisebértékűségi*” *érzésből* fakad-e ez, melyet az *erő szimbólumaként értett és nevelt* férfi megél? És a nő válasza erre nem a *férfiasság tiltakozás* lesz-e egyfelől, majd mikor még ifjan vénnek titulálja a társadalom – a bizonyítási kényszertől megremült férfi – nem a „*robinsonizmusba*” menekül-e, messze a világtól, egyedül, léleken-magányosan? És mit veszít a társadalom egésze mindezzel? Lehet-e boldog a Nő, aki férfias életmódra kényszerül? Nem úgy van-e, hogy nőként – és éppen nőiessége által – jóval nagyobb teljesítményekre lehet képes, mint férfiszerepe bújtatva a Nő? S

hogyan fordítható *pozitívr*a a kisebbértékűség-érzés eszkalálódó spirálja ebben a kontextusban? Nos, ezekre a kérdésekre keresi a választ Brachfeld Olivér, miközben végigjárja a Nő életútjának állomásait és igyekszik felszámolni számtalan előítéletet, melyek a Nőt sújtják. Spanyolországban, ámde nem csak spanyolokhoz szólnak e sorok.

Végezetül...

Brachfeld pszichológiai munkássága színes, sokrétű és inspiratív. Úgy hiszem, hogy mi, a ma pszichológusai nem hagyhatjuk, hogy ez a gazdag életmű a „feledés lyukas zsákjába” hulljon. Brachfeld individuálszichológusként a politikum szférájára nyitottan, a gazdasági, társadalmi folyamatokra reflektálva, *erős kritikai érzékkel és kiváló humorral* igyekezett megérteni és megértetni az *embert a maga történetiségében*. Korában *megelőzve korát* válhattak gondolatai a mai napig érdekesen aktuálissá.

Ortega a spanyol kultúrát impresszionista kultúrának nevezi, „*határ menti kultúrának*” mely megszakított módon él. Nagy alakjainak mindegyike „*a világot ismét a semmiből*” kényszerül megteremteni, „*nem pedig onnan kiindulva, ahol azt egy másik zseniális előd hagyta*”. Újra és újra a káoszról kell az új-Ádámnak előlépnie, míg egy kultúra úgy érzi „*híján van a tegnapnak, a fejlődésnek, a biztonság*nak”⁸¹. Ne értékeljünk, ne ítéljünk ámde gondoljunk a múltra megértően s megérteni vágyón – hangzik az ortegai imperatívusz.

Magam úgy gondolom, hogy a magyar pszichológia története nincsen híján a tegnapnak. A brachfeldi életút szép fejezete pszichológianknak, kérdéseiben gyökerezhet a ma. Helio Carpintero spanyol pszichológiatörténész, filozófus gondolataival szeretném zárni soraimat:

„*csupán annak az értéknek a tudása és szeretete, melyet birtokolunk, és ennek megkülönböztetése mindattól, ami valaminek látszik, ám végülis csupán csak árnyék és semmiség, tűnik számomra hathatós útnak a holnap felé.*”⁸²

JEGYZETEK

¹ Brachfeld, F. Olivér (továbbiakban: BFO) (1936/1959) 7.o.

² Brachfeld néhány, a *Korunk*-ban megjelent cikkéről közöl egy rövidebb listát (a '38-as publikációkra fókuszálva) Harmat, Pál (1994) 510.o. ill. magáról Brachfeldről: uo. 202-205.o.

³ BFO (1936/2002) A mű eredetileg katalán nyelven íródott 1936-ban – Brachfeld főművének, *A kisebbrendűségi érzés*-nek egy rövidített változataként. A katalán, rövidített verzió alapján készült azután egy francia, majd a franciából egy angol fordítás. A 2002-es magyarul megjelent szemelvénykötet ezen az angol fordításon nyugszik. Érdekességként említeném, hogy Brachfeld legfontosabb munkáját, *A kisebbrendűségi érzés*-t németül 2002-ben újra kiadták.

⁴ Lásd bővebben: Anderle, Ádám (2005) ill. Anderle, Ádám (2007)

⁵ Brachfeld, Péter (1993/2001)

⁶ Ortega y Gasset, José (1969) 89.o.

⁷ Vö. Brachfeld, Péter (1994) és BFO (1937)

⁸ BFO (1930) 2.o.

⁹ A későbbiekben két további könyv is születik a doktori értekezés témájából kibomlón, már spanyol nyelven, 1942-ben az *Árpád-házi Jolánta*, majd 1947-ben *A történelem legelfeledettebb királynéja*. Az *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja* című kötetet Csikós Margit fordításában és Anderle Ádám gondozásában jelentette meg a SZTE Hispanisztika tanszéke, először 1993-ban. A könyv érdekessége, hogy Brachfeld pszichológiai értelmezéssel vezeti fel a történelmi témát. Árpád-házi Jolánta II. András leányaként ment nőül 1235-ben I. (Hódító) Jakabhoz, Aragónia királyához. Jakab jellemének, illetve a házastársak között kialakuló – szerelmi – viszonynak az ábrázolásakor Brachfeld az individuálpiszichológia eszköztárával él, a témát magát pedig „pszichoanalitikus tollához méltónak” nevezi. Lásd BFO (1942/2001) 9-17.o.

¹⁰ Ortega y Gasset, J. (1991) 69-76.o.

¹¹ Az „ezüstkör” kifejezés *José Carlos Mainer* nevéhez köthető, aki az 1898-1936 közötti kultúrtörténeti időszakra utalt általa. Vö. López Vega, Antonio (2007). A spanyol történelem vonatkozó fejezeteiről lásd bővebben Anderle, Ádám (1992) ill. Csejtei, Laczkó, Scholz (1999)

¹² Brachfeld is tartott előadásokat ebben az intézményben. Vö. Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

¹³ Carpintero, Helio (2004)

¹⁴ Brachfeld, Péter (1994)

¹⁵ Ortega y Gasset, José (1911) *“El Psicoanálisis, ciencia problemática”* – Ortega kritikájának gerince a pszichoanalízis episztemológiai státuszának problémája. A kérdésnek ma már nagy a szakirodalma, ám 1911-ben Ortega az elsőként reflektált rá.

¹⁶ Carl Gustav Jung (1935): *Teoría del psicoanálisis*. Ed.Costa, Barcelona.

¹⁷ BFO (1936/1959) 157.o.

¹⁸ Harkai Schiller, Pál (1940/2002) 12.o.

¹⁹ Ortega 1905 és 1907 között Németországban folytatott tanulmányokat, s nem csupán filozófiát hallgatott, ám nagy érdeklődést mutatott a kísérleti lélektan első, önálló lépései iránt is. Előbb Wundt-nál hallgatott pszichológiát Leipzig Egyetemén, majd Berlinbe utazott, ahol Stumpf-nál tanult. Hazatérése után egyre távolodott a kísérleti paradigmától és a fenomenológia irányába nyitott. Vezérelve a *valóság, s vele / benne az ember teljes és integráns megismerésének vágya*: „soha nem tárják fel az embert mikroszkóppal” – írja 1907-ben. 1916-ra datálható pszichológiával kapcsolatos elmélkedéseinek foglalata: a „*Pszichológiai vizsgálódások*” (Investigaciones Psicológicas) című mű, mely egy előadásorozat vázára fűződik fel (1915 októbere és 1916 márciusa között „*A Pszichológia rendszere*” [Sistema de Psicología] címen tartott egyetemi kurzus kéziratosa alapján 1979-ben adták ki először ezt a posztumusz kötetet) – ez már egy *fenomenológiai pszichológia* vázlata. Vö. Hernández, Justo (2007). Lásd még *Javier Echegoyen Olleta* vonatkozó tanulmányát, spanyol nyelven: <http://www.e-torredababel.com/OrtegayGasset/Estudios/SistemadePsicologia.htm>

²⁰ A brachfeldi pszichoszintézis a svájci *Poul Bjerre* (1876-1964) elméletére vezeti vissza magát, illetve a berlini *Schultz-Hencke* „Neopszichoanalízis” koncepciójával vállal rokonságot. Schultz-Hencke halála előtt előadást is tartott Venezuelában a Brachfeld vezette „Pszichoszintézis Intézetben”, ahol maga is elismerte a két elmélet közötti hasonlóságot. Lásd még 30. jegyzet szövegkörnyezete, ill. BFO (1936/1959) 16-17.o. *Bjerre* neve említésre kerül Harmat Pál könyvében is *Ferenzi aktív technikájával összefüggésben* lásd Harmat, Pál (1994) 160-161.o. Közvetlen előzményként merülhetnek fel a pszichoszintézis kapcsán a – szintén – svájci *Alphonse Maeder* és *Charles Baudouin* munkái is. Vö. BFO (1936/1959)

²¹ Lásd még BFO (1936/1959) 172-174.o.

²² A pszichoszintézis kapcsán lásd még: Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

²³ A Frankl féle logoterápia és az ortegai filozófia közötti összefüggésekről lásd Bastida, Álvaro (2007)

²⁴ Ortega y Gasset über Alfred Adler und über Individualpsychologie (1931) – *Internat. Zf. f. Ind. Psych. – Leipzig*. A cikket 1981-ben megjelentették ismét a *Journal of Individual Psychology* című folyóiratban, így angol nyelven is elérhetővé lett.

²⁵ BFO (1936/1959) 161.o. Figyelemre méltó, hogy bár Brachfeld gyakorta polemizál Ortégával (például a *Korunk* hasábjain 1938-ban), mégis számtalan ponton találkozik a két gondolkodó. A mindkettejük által használt *jellegetes* metaforák összehasonlítása egy önálló tanulmányt érdemlő téma.

²⁶ Brachfeld műfordításainak listájáról bővebben: BFO (1942/2001) 101-108.o.

²⁷ Lásd Brachfeld Péter (1994)

²⁸ Carpintero, Helio (2004)

²⁹ Vö. Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

³⁰ Venezuelában 1956-ra alakult csak ki az önálló pszichológusképzés. Lásd bővebben: Pedro R. Rodríguez C., Ligia M. Sánchez (1996): *La Psicología en Venezuela*. Papeles del Psicólogo. n° 66. URL: <http://www.papelesdelpsicologo.es/vernumero.asp?id=735>

³¹ Prof. F. Oliver Brachfeld (1952): *El "Instituto de Psicossíntesis y relaciones humanas" de la Universidad de los Andes*. Dirección de Cultura de la Universidad de los Andes. Imp. El Vigilante, Mérida, Venezuela. A *pszichoszintézis* tematikában cikkek is születtek ekkortájt, ezek közül kiemelném a *Medicina Clínica* című barcelonai szakfolyóiratban megjelent: *Orvoslás és pszichoszintézis / Medicina y Psicossíntesis* (1953) és *A pszichoszintézis alapjai / Los fundamentos de la Psicossíntesis* (1954) című Brachfeld írásokat.

³² Gemelli, Zunini, Gutiérrez, Brachfeld (szerk) (1958): *Introducción a la Psicología*. Luis Miracle, Barcelona.

³³ Hofstaetter, Peter Robert (1966): *Introducción a la Psicología social*. [Lektorálta és jegyzetekkel ellátta: Oliver Brachfeld]. Luis Miracle, Barcelona.

³⁴ Allers, Rudolf (1959/1965): *Pedagogía sexual: Fundamentos y líneas principales analítico-existenciales*. [Fordította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta: Dr. Oliver Brachfeld] Luis Miracle, Barcelona.

³⁵ S. Nacht, M. Bouvet, R. Diatkine, A. Doumic, E. Jones, Oliver Brachfeld (szerk) (1959): *El psicoanálisis, hoy*. Luis Miracle, Barcelona. (A kötet bevezetőjét Ernest Jones írta; a könyv egy pszichoanalitikai fogalomtárral zárult – ez Brachfeld munkája.)

³⁶ Brachfeld, Péter (1994), ill. Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

³⁷ Érdekeség, hogy Unamuno „*caimismo español*” koncepcióját Brachfeld Szondi ösztönsors elméletével (Káin komplexus/karakter-típus) összefüggésben tárgyalja. Lásd Brachfeld (1936/1959)

³⁸ Brachfeld műveiről és műfordításairól lásd még: BFO (1942/2001) 101-108.o.

³⁹ Lásd BFO (1933)

⁴⁰ Lásd BFO (1936/1959)

⁴¹ BFO (1936): *El examen de la inteligencia en los niños*. Dalmau Carles, Gerona. Erről a könyvről 1938-ban a *Korunk* című folyóirat jelentetett meg egy recenziót (Lásd *Korunk*. 1938-as évfolyam. 74.o.). „*A gyermek intelligencia vizsgálata*” valójában még 1931-ben íródott a Budapesti Egyetem egy pályázatára. Brachfeld ebben az írásában a tanítókat, tanárokat szólítja meg és bemutatja az intelligencia vizsgálatok – azóta is sokat vitatott – kérdéskörét. Felhívja a figyelmet arra, hogy nem az a kérdés, hogy mi az intelligencia, hanem hogy mire / hogyan használjuk voltaképp. Kritizálja azt az elterjedt szokást is, hogy az intelligenciavizsgálatok során a „gyorsasági faktor” túlértékelt.

⁴² BFO (1949): *Cómo interpretar los sueños*. José Janés, Barcelona.

⁴³ Lásd BFO (1949)

⁴⁴ BFO (1951): *Los Complejos*. Caracas.

⁴⁵ Carpintero, Helio (1994) 21-22.o.

⁴⁶ BFO (1936/1959) 29-35.o.

⁴⁷ Lásd *Korunk*. 1937-es évfolyam. 1082-1083.o. Az idézetből látható, hogy a fogalmakkal még a recenzió írója is küszködik. A kötet címe magyarra fordítva, mint „A fogyasztékosági érzés” jelenik meg itt. A szerző kiemeli, hogy „A kisebbségi érzés” 1937-re már angol és német recepcióval is bírt.

⁴⁸ Lásd a kérdésről még BFO (1938)

⁴⁹ BFO (1936/1959) 62.o.

⁵⁰ Lásd még BFO (1938)

⁵¹ BFO (1936/1959) 55-56.o. Wüst gondolataira (1929/1938 –as írásaira) *Brandenstein Béla* hívta fel Brachfeld figyelmét.

⁵² Uo. 57.o.

⁵³ Uo. 59.o.

⁵⁴ Uo. 29.o.

⁵⁵ Uo. 22.o.

⁵⁶ Lásd még Oberst, U., Ibarz, V., León, R. (2004)

⁵⁷ BFO (1933) 39-41.o. Brachfeld a *Ganzheitsbetrachtung* fogalmát Adlerrel összefüggésben használja másutt, rámutatva, hogy Adler azon kevesek közé tartozott, akik képesek voltak az elemzés helyére az „összelátás” követelményét állítani. Lásd BFO (1937)

⁵⁸ BFO (1933) 13-14.o.

⁵⁹ Carpintero, Helio (1994)

⁶⁰ A korabeli szexuálpatológiai elméletekről lásd bővebben pl. Sulloway, Frank J. (1987) 284-322.o.

⁶¹ Hirschfeld a homoszexuálisok jogainak élharcosa volt már az 1890-es évektől kezdődően.

⁶² Az ún. „interszexuális változatok” alatt értsd: *hermafroditizmus, androgynia, metatropizmus, transzvesztizmus*.

⁶³ BFO (1933) 109-110.o.

⁶⁴ Weinigerről lásd még Sulloway, Frank J. (1987) 231-236.o.

⁶⁵ A. Lipschütz (1927) *Las secreciones internas de las glándulas sexuales*. Ed. Javier Morata. Madrid. *Lipschütz* azonos című és tematikájú 1917-es tanulmánya elérhető angolul: <http://jp.physoc.org/cgi/reprint/51/4-5/283.pdf>

⁶⁶ BFO (1933) 112-113.o.

⁶⁷ Uo. 142.o.

⁶⁸ Fliessről lásd még Sulloway, Frank J. (1987) 147-180.o.

⁶⁹ BFO (1933) 85.o.

⁷⁰ Uo. 45.o.

⁷¹ Marañon a második köztársaság idejétől datálhatón baráti kapcsolatban állt Ortégával, akinek később háziorvosa is lett. Ortega *magánlevelekben* adott hangot barátja szexualitásra vonatkozó, bizzar elképzeléseivel kapcsolatos „meglepettsé-

gének”, s kérdezett rá ennek mögöttesére. Marañon Lipschütz könyvének elolvasását javallotta a filozófus számára, főként a saját szövegezésű bevezetőt – Ortegára mindazonáltal ez az „eszmeiség” egyáltalán nem hatott, s „rácsodálkozását” sem csökkentette – az egyébként liberális beállítottságú – Marañon vonatkozó eszmélkedése ... Lásd López Vega, Antonio (2007).

⁷² BFO (1949) 71-72.o. Rilke versét *Garai Gábor* fordításában közöljük.

⁷³ Uo. 139.o.

⁷⁴ Uo. 62.o.

⁷⁵ Uo. 78-80.o.

⁷⁶ Uo. 81.o.

⁷⁷ Uo. 146.o.

⁷⁸ Uo. 248.o.

⁷⁹ Uo. 183-184.o.

⁸⁰ BFO (1938) 437.o.

⁸¹ Ortega y Gasset, José (2002) 135-136.o.

⁸² Carpintero, Helio (1967) 12.o.

IRODALOM

ANDERLE, ÁDÁM (1992): *Spanyolország története*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.

ANDERLE ÁDÁM (2005): *A magyar-spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szegedi Egyetemi Kiadó.

ANDERLE ÁDÁM (2007): *Hungría y España relaciones milenarias*. Szegedi Egyetemi Kiadó.

BASTIDA, ÁLVARO (2007): Razón vital y logoterapia. Un diálogo entre Ortega y Viktor Frankl. In: Lasaga, Márquez, Navarro, San Martín (eds.) *Ortega en pasado y en futuro. Medio siglo después*. Biblioteca Nueva. Fundación José Ortega y Gasset.

BRACHFELD, F. OLIVÉR (1930): *Magyar vonatkozások a régi katalán irodalomban és a katalán népballadákban*. Sárkány nyomda, Budapest.

BRACHFELD, F. OLIVÉR (1933): *Polémica contra Marañon – con una crítica de las teorías sexuales de Marañon, una réplica del Dr. D. Gregorio Marañon, y un epílogo*. Sobs. de López Robert y Comp.^a, Barcelona.

BRACHFELD, F. OLIVÉR (1936/2002): *Az egyén és a csoport kisebbségtétség-érzése*. Veszprémi Egyetemi Kiadó.

BRACHFELD, F. OLIVÉR (1936/1959): *Los sentimientos de inferioridad*. Luis Miracle, Barcelona.

- BRACHFELD, F. OLIVÉR (1937): Alfred Adler halálára. *Korunk*. 1937-es évfolyam. 650-654.o.
- BRACHFELD, F. OLIVÉR (1938): Az „időfélelem” fogalmához. *Korunk*. 1938-as évfolyam. 435-438.o.
- BRACHFELD, F. OLIVÉR (1942/2001): *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja*. Hispánia, Szeged.
- BRACHFELD, F. OLIVÉR (1949): *Los complejos de inferioridad de la mujer – Introducción a la psicología femenina*. Horta de Impresiones y Ediciones (Oliver Brachfeld Editor), Barcelona.
- BRACHFELD PÉTER (1993/2001): Dr Brachfeld Ferenc Olivér – életrajzi vázlat. In: Brachfeld F. Olivér: *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja*. Hispánia, Szeged.
- HARKAI SCHILLER, PÁL (1940/2002): *A lélektan feladata*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CARPINTERO, HELIO (1967): *Cinco aventuras españolas*. Ed. Revista de Occidente, Madrid.
- CARPINTERO, HELIO (1994): *Historia de la psicología en España*. Eudema, Madrid.
- CARPINTERO, HELIO (2004): Medio siglo de la psicología en España. *Interamerican Journal of Psychology*. Vol.38. Num.2. 343-350.
- CSEJTEI DEZSŐ, LACZKÓ SÁNDOR, SCHOLZ LÁSZLÓ (szerk) (1999): *El 98 a la luz de la literatura y la filosofía*. Szeged.
- HARMAT PÁL (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908-1993*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Sopron.
- HERNÁNDEZ, JUSTO (2007): La psicología en la *Weltanschauung* orteguiana. In: Lasaga, Márquez, Navarro, San Martín (eds.) *Ortega en pasado y en futuro. Medio siglo después*. Biblioteca Nueva. Fundación José Ortega y Gasset.
- LÓPEZ VEGA, ANTONIO (2007): Ortega y Gasset y Marañón: historia de una amistad. In: Lasaga, Márquez, Navarro, San Martín (eds.) *Ortega en pasado y en futuro. Medio siglo después*. Biblioteca Nueva. Fundación José Ortega y Gasset.
- OBERST, U., IBARZ, V., LEÓN, R. (2004): La Psicología Individual de Alfred Adler y la Psicosisíntesis de Oliver Brachfeld. *Revista de Neuro-Psiquiatría*. 67, 31-44.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (1969): El hombre y la gente. In: *Obras Completas. Tomo VII*. Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid. 71-270.o.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (1991): *A szerelemről*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- ORTEGA Y GASSET, JOSÉ (2002): *Elmélkedések a Don Quijotéről*. Nagyvilág Kiadó, Budapest.
- SULLOWAY, FRANK J. (1987): *Freud a lélek biológusa – Túl a pszichoanalitikus legendán*. Gondolat Kiadó, Budapest.

NAGYAR Lettre

2007/2008 téli (67.) számának tartalmából

BÁNZSÓFI

Bán Zsófia: Amiről nem szokás beszélni, arról hallgatni kell? (Darabos Enikő interjúja) 1

HÍVÓK ÉS SZABADGONDOLKODÓK

Ernst Tugendhat: Mire való a hit?

Rakovszky Zsuzsa: Triptichon

Kornis Mihály: Az utolsó lehetőség (A Lehetőségek könyvéből)

Christian Bobin: Ünnepe a dombtetőn (Nagy Zsuzsanna fordítása)

Jorgosz Szkambardonisz kispórái: Profán szentek (Pávai Patak Márta fordítása)

Étienne Balibar: A francia fejkendő-vitáról

Timothy Garton Ash: Az iszlám Európában

Ayaan Hirsi Ali (interjú): Szüzek a ketrecben (Varró Zsuzsa fordítása)

Salman Rushdie: A kásmíri Sálímár (regényrészlet) (Greskovits Endre fordítása)

Mohsin Hamid Egy jóra való fundi (regényrészlet) (Varró Zsuzsa fordítása)

Orhan Pamuk: Hit ? Isztambul (regényrészlet) (Nemes Krisztián fordítása)

Radics Viktória: Boszniai nyelvlecke

Boszniai prózaversek (Radics Viktória fordítása)

Józsa Márta: Vershajótörött

Grecsó Krisztián: Ördöglugas

Rui Cardoso Martins: Az emberiség haladása (Bense Mónika fordítása)

Kathrin Passig: Ön itt áll (Tatár Sándor fordítása)

BOLDOG SEMMITTEVÉS

Hannes Böhringer: Lustaság, szokás, hétköznap (Tillmann J. A. fordítása)

Robert Louis Stevenson: A henyelők védelmében (Elekes Dóra fordítása)

Hannes Böhringer: Melegvíz (Tillmann J. A. fordítása)

Thomas Kapielski: Főtlen pörkölt (Rácz Christine fordítása)

Viola Vahrson: Ráérni menet közben (Tillmann J. A. fordítása)

Justin Hoffmann: A lustaság mint betegség (Török Dalma fordítása)

Tillmann J. A.: Ikarus + germanwings. Tanulmányúton Németországban

Tom Hodgkinson: Megjegyzéseim a lustaságról (Bart Dániel fordítása)

Eberhardt Straub: Tétlenség (Sarankó Márta fordítása)

Hans Böhringer: Agyó mélabú! (Tillmann J. A. fordítása)

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK: Ian Buruma, Pascal Bruckner, Adam Krzeminski, Antonín J. Liehm, Onder Csaba, Bánki Éva, Bónus Tibor, Sárközy Bence, Tönkő Vera, Garaczi László

TUDÓSÍTÁSOK: Sergio Benvenuto, Kristian Feigelson

VERSEK: Bódis Kriszta, Borbély Szilárd, Ferida Durakoviæ, Miljenko Jergoviæ, Semezdin Mehmedinoviæ és Marko Vešoviæ versei

A **lettre** kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.
Megrendelhető ajándék előfizetésként is évi 1800 Ft-ért
a Jelenkor Kiadónál: 7621 Pécs, Munkácsy u. 30/a
Tel: 72/314-782 Fax: 72/532-047
a honlapon: www.jelenkor.com e-mailen: lettre@c3.hu